

הישיבה השלוש מאות חמישים ואחת (שנא)

ישיבה מיוחדת בבית הנשיא

ביום ד' בסיוון התשע"ז (29 במאי 2017) בשעה 12:00 בצוהריים, בבית הנשיא בירושלים.

הנוכחים:

נשיא המדינה, ראובן (רובי) ריבלין;
 נשיא האקדמיה ללשון העברית משה בר-אשר;
 סגן נשיא האקדמיה ללשון העברית אהרן ממן;
 חברי האקדמיה עוזי אורנגן, יואל אליצור, מלכה זמלי, חיים כהן,
 קציעה כ"ץ, שלמה נאה, יוסף עופר, שמואל פסברג, מנחם קיסטר,
 אורה שורצולד, שמעון שרביט;
 יו"ר חוג ידידי האקדמיה ללשון העברית מאיר צדוק;
 חברי חוג ידידי האקדמיה ללשון העברית טליה זאבי, דוד קוליץ,
 יוסף שטח, יחיאל שטרית, שמעון שטרית;
 מנכ"לית האקדמיה טלי בן-יהודה;
 המזכירה המדעית של האקדמיה רונית גדיש;
 מרכזת קשרי החוץ וחוג ידידי האקדמיה ציפי סנדרוב.

נשאו דברים:

א. משה בר-אשר, נשיא האקדמיה ללשון העברית
 ב. ראובן ריבלין, נשיא המדינה
 ג. רונית גדיש, המזכירה המדעית של האקדמיה
 ד. הערות ודברים קצרים: עוזי אורנגן, אהרן ממן, חיים כהן, מאיר צדוק
 ה. דברי סיום

א. דברי משה בר-אשר

אישי הנשיא,

אני מודה לך מאוד שזימנת לכיתך את ישיבת מליאת האקדמיה ללשון העברית. זאת ישיבת המליאה השלוש מאות חמישים ואחת. נמצאים עימנו חברי אקדמיה, ובהם סגן נשיא האקדמיה אהרן ממן, מהחוקרים החשובים של עברית ימי הביניים, ומורך עוזי אורנגן, חוקר העברית החדשה, שהחודש – חודש סיוון – ימלאו לו צ"ד שנים. עימנו יושבים גם חברי חוג ידידי האקדמיה, ובראשם מאיר צדוק. כולנו עושים את עבודתנו בהתנדבות. לנשיא יש זכויות באקדמיה, ולאקדמיה יש זכויות בבית הנשיא שכן אביך יוסף ריבלין היה חבר ועד הלשון מתרפ"ט וחבר האקדמיה מראשיתה ככסלו תשי"ד. הוא היה חבר פעיל מאוד בכמה ועדות והשתתף במרבית ישיבות המליאה שהיו בימי חייו.

ר' ריבלין: זכויותיי באקדמיה ללשון העברית הן רק זכויות שבירושה.

מ' בר-אשר: אני שמח לומר שבשנים האחרונות יצא טבעה של האקדמיה יותר ויותר. כידוע לך אנחנו פועלים באקדמיה בשתי זרועות. הזרוע המחקרית היא המילון ההיסטורי. בישיבה הראשונה, שבה השתתף גם יוסף ריבלין, הוחלט כי באקדמיה ייכתב מילון היסטורי לשלושת אלפים שנות עברית. כך הפכה האקדמיה במרוצת השנים בהנהגתו של זאב בן-חיים למכון הלאומי לחקר לשון העברית. כמעט סיימנו באקדמיה לנתח את כל מה שנכתב עברית עד שנת 1050 לסה"נ, כלומר עד סוף תקופת הגאונים, כאחד עשר מיליון תיבות. יאמר דברים אחרים בהמשך חיים כהן, העורך השלישי של המילון ההיסטורי.

הזרוע השנייה של האקדמיה היא זרוע השירות לציבור. במסגרתה פועלות גם ועדות מינוח מקצועיות המפרסמות מילונים, כמו המילון למונחי יין, שיצא בסיוע שגרירות צרפת בישראל – בצורת בקבוק. בהמשך תישא דברים על עבודת הזרוע הזאת המזכירה המדעית של האקדמיה רונית גדיש, שמובילה בצורה מעוררת השתאות את השירות לציבור.

לבסוף אזכיר כי אנחנו בעיצומו של מאבק להקמת המנוחה, ואני מקווה שהנשיא יתייצב בו לימינו.

ב. דברי ראובן (רובי) ריבלין

אני שמח לקבל את פניכם ולקיים כאן את ישיבת מליאת האקדמיה, ולא רק בגלל הקשר המשפחתי שלי לוועד הלשון ולאקדמיה. אבי, דוד שישי בירושלים, בן היישוב הישן, הזדהה עם מפעלו של אליעזר בן-יהודה אולי יותר מכל בן ירושלים אחר באותה עת, והיה לו קשר הדוק לתחיית הלשון העברית. אבא למד בחדר, אבל אחר הצוהריים שלח אותו סבי ראובן ריבלין ללמוד בטרה סנטה עם בני ירושלים הנוצרים והמוסלמים. כך התוודע אבי לשפות שונות ולתרבויות שונות. כידוע באותה עת כבר עמל בן-יהודה על החייאת העברית כדיבור ועל חידוש מילים לצורכי העברית המדוברת. הוא ראה בערבית שפה אחת לעברית, כר נרחב לשאילת שורשים ומילים ומקור השראה לחידוש מילים עבריות, ולכן רצה שצעיר מבני היישוב הישן ייסע לפרנקפורט וילמד שם ערבית על בורייה. אבא הכיר את דוד ילין ואת בן-יהודה וגם היה בדמשק, לשם הגלוהו הטורקים במלחמת העולם הראשונה. במצוות בן-יהודה הוא נשלח ללמוד ערבית בפרנקפורט – לא כדי לתרגם לעברית את הקוראן אלא כדי שיוכל לסייע בידיעותיו בערבית בהחייאת העברית.

בפרנקפורט הפך אבא למלומד גדול בשפה הערבית, ובגלל הקרבה הרבה בין העברית לערבית הוצע לו לתרגם את הקוראן לעברית. על תרגום זה נסמכים עד היום תרגומים רבים לשפות אחרות. כשהייתי יושב ראש הכנסת הגעתי לביקור רשמי באוניברסיטת אל-אזהר בקהיר והבאתי עימי את תרגומו. נאמר לי ששמע התרגום בא אליהם, ומאחר שהוא לא רק מתרגם את המילים אלא שומר על רוח הקוראן, הם מוכנים להכניסו לספרייתם, שאין בה אלא ספרים בערבית.

שפה היא גשר לתרבות, שפה היא גשר לאנשים. ישראל היא מדינה יהודית ולא פחות מזה דמוקרטית, וכשחמישית מאזרחי מדינת ישראל הם ערבים, חיזוק הדמוקרטיה ושיתוף הפעולה בין יהודים לערבים יכול להיעשות בעזרת השפות והקשרים ביניהן. כילד ברחביה אני זוכר את עבראללה, מוכר הירקות, שהיה מגיע פעמיים בשבוע מצור באהר. נשות רחביה דיברו עימו בערבית, והוא שוחח עימן ביידיש. נער הייתי וגם זקנתי, ואינני יכול לשכוח את שיעוריו של עוזי אורנן על העברית במבטאו השורשי, עברית של ארץ כנען. גם הוויכוחים איתו היו בעברית נהדרת. על כן אני כה נרגש היום לפוגשו כאן, ובאמת לכבוד הוא לי במעמדי הזמני כנשיא המדינה לקבל את פניכם.

לעברית ולעמנו שורשים עמוקים מאוד, ואסיים באנקדוטה מביקורי לפני שנים בסין, עת הייתי שם עם שר הביטחון יצחק מרדכי. נפגשנו עם נשיא סין דאז ג'יאן זמין, ובמהלך השיחה עימו הוא הפתיע ואמר לנו שאומנם הסינים אינם מאמינים באלוהים, אבל לו היה צריך לבחור באחד, הוא היה בוחר באלוהי היהודים. עניתי לו שאלוהים אחד ושכני כל הדתות עובדים את אותו האל בדרכים שונות, אך עם זאת ביקשתי ממנו שיסביר את דבריו. והוא ענה שאם היהודים גלו מארצם לפני אלפיים שנה והתפזרו בין שבעים תפוצות, ובכל זאת הצליחו לחזור לארץ אבותיהם, להקים מדינה בעלת עוצמה כלכלית רבה וצבא חזק כל כך ולהתגבר על כל המכשולים, כנראה אלוהים הוא האלוהים האמיתי.

ג. דברי רונית גדיש

כבוד נשיא המדינה ראובן (רובי) ריבלין, חברי האקדמיה הנכבדים, אני עומדת כאן לפניכם כנציגת המזכירות המדעית של האקדמיה. המזכירות המדעית מקבלת אלפים רבים של פניות בכל שנה, למעלה מאלף פניות בחודש. פניות לא מעטות מתוכן מעלות סוגיות חברתיות שמעסיקות את הציבור ויש להן גם פן לשוני. מקצתן מתגלגלות לפתחן של ועדות האקדמיה ומולידות בסופו של דבר החלטות – הן בדקדוק הן במינוח. כך למשל לפני שנים אחדות קיבלנו פנייה ממי שמכהנת היום כנשיאת בית המשפט העליון, השופטת מרים נאור. היא עמדה אז להתמנות למשנה לנשיא בית המשפט העליון וביקשה לברר מה צורת הנקבה של מְשֻׁנָּה. פנייתה זו הובילה את האקדמיה בסופו של דבר להחליטה שלפיה "אפשר ליצור צורות נקבה לכל תואר, תפקיד ודרגה שנושאת אישה, כגון 'ראש' – ראשת ממשלה, ראשת עיר (כריבוי: ראשות עיר), 'משנה' – המשנה לנשיא בית המשפט העליון (כריבוי: משנות)". היו שפירשו את ההחלטה הזאת כהתחנפות של האקדמיה למגמות הפמיניסטיות. אף כי אינני רואה פסול בהתחשבות במגמות פמיניסטיות, אני משוכנעת שהחלטה הזאת משקפת את דרכה של העברית מתוכה. כמדומתני שאין לנו שום מקרה בהיסטוריה של העברית שבו לא הותאם תואר התפקיד לנקבה כאשר אישה מילאה אותו, אלא שאך מעט נשים מילאו תפקידים בהיסטוריה, ולכן הדוגמאות לכך מעטות.

שאלה נוספת שהטרידה רבים הייתה המילה **חורג** לציון בן משפחה קרוב שאין עימו קשר ביולוגי. בדרך כלל אין האקדמיה ממהרת לקבוע חלופות למילים עבריות שירשנו מן המקורות, ואולם הצורך במקרה הזה גבר על העיקרון. אחרי דיונים ארוכים בוועדה למונחי המשפחה החדשה והמשפחה המשולבת אימצה הוועדה למונחי סוציולוגיה את הצעת הוועדה ההיא לקבוע **שְׁלוּב** לצד **חורג**, והמונח אושר במליאת האקדמיה. אינני יודעת עד כמה נקלטו 'הבן השְׁלוּב' ו'האם השְׁלוּב', אך מאז פחתו מאוד הפניות אלינו בעניין זה.

ומה על שולחנו היום? לא מכבר הגיעה אלינו פנייה מאחת מחברות הכנסת לקבוע את המילה **זְנַאי** לציון צרכן זנות. בינתיים הסתפקנו בתשובה הזאת:

ראשית אין פסול לשוני בייחודה של המילה **זנאי** למשמעות המבוקשת. המילה משמשת בספרות החדשה כנראה בעיקר במשמעות 'נואף' – בעקבות המילה הארמית **זנאי** שבתלמוד הבבלי.

עם זאת הוספנו והסברנו כך:

לצד פעולת האקדמיה בתחום המינוח הרשמי מתרחשת כל העת התחדשות של העברית בתחום אוצר המילים ללא התערבותה של האקדמיה. [...] תופעת ההתחדשות הטבעית נובעת לעיתים מחוסרים בשפה, לעיתים מצרכים ורצונות שיווקיים (כך הפכו בתי החולים למרכזים רפואיים, קופות החולים לשירותי בריאות וקבלני הבניין ל"בוני הארץ"). לעיתים קרובות מגמות חברתיות ופוליטיות משפיעות על השיח הציבורי, משנות מונחים מהלכים וטובעות מונחים חדשים. כך למשל הפכו הנְכִיִּים לאנשים עם מוגבלות, תופעת הפיגור השכלי השתנתה בהחלט הכנסת למוגבלות שכלית התפתחותית, וכיום רבים מדברים על נשים בזנות ולא על זונות.

די ברוגמאות אלו כדי להבין שאת הכינוי **זנאי** לצרכן זנות טוב שיקדמו מי שעוסקים בעניין ולא מוסד אקדמי רשמי. מדובר בעניין חברתי, בסדר יום ציבורי, ולא בהחלטה אקדמית. אם בשיח הציבורי ובלשון החוק ישתמשו במילה הזאת, היא תיקלט ותשמש. אפשר לומר שתחום המגדר והיחסים הבין-אישיים מוביל בסוגיות החברתיות-לשוניות. המילה **בעל**, המטרידה רבות ורבים, זכתה לתשובה מפורטת באתר האקדמיה, מילים כמו **גְרוּש** ו**גְרוּשָׁה** עדיין מחפשות פתרון נוח יותר לבני ימינו, ובעיית המין הדקדוקי, האופפת את דוברי העברית בכל אשר יפנו, מעלה שאלות קשות בתקופה שבה יש אנשים המבקשים שלא להגדיר את מגדרם. במקרים רבים אנחנו משיכים, כפי שהדגמתי, ששינויים בלשון טיכם וטבעם שהם צומחים מלמטה, ואין לצפות מן האקדמיה שתקדם מגמה חברתית כזו או אחרת. במקרים אחרים השאלות מועברות לוועדות המתאימות, ובמידת הצורך מתקבלות החלטות.

[הערת העורך: הדברים פורסמו גם באקדם 59 (תשרי תשע"ח, אוקטובר 2017), עמ' 2.]

ד. הערות ודברים קצרים

עוזי אורנן, חבר האקדמיה

רובי ריבלין הוא תלמיד שזכרתי כל הימים. כאשר התמנה ליושב ראש הכנסת, לא התאפקתי ושלחתי לו מכתב. כתבתי לו: "מי היה מאמין שהשובב מכיתה ח' יהיה יושב ראש הכנסת?".

אהרן ממון, סגן נשיא האקדמיה

כבוד הנשיא, לא התכוונתי לומר דברים מיוחדים, ורק אעיר על כמה דברים שנאמרו כאן. ראשית, לנשיא הסיני אפשר היה לתת תשובה מן המוכן – מן ההיסטוריה, וכוונתי לאמור בספר הכוזרי. שנית, בעניין קרבת הלשונות השמיות, רק אזכיר את דברי ר' יונה אבן ג'נאח, מי ששכלל את ההשוואה בין הלשונות השמיות אולי יותר מכל אדם אחר. הוא אמר שהלשון הקרובה ביותר לעברית היא הארמית ורק אחריה הערבית.

ר' ריבלין: עד היום יש יהודים כורדים שמדברים ארמית. אבא למד את הארמית הזאת היטב בכמה חודשים. הייתי ילד בן שש והלכתי איתו לנחלת אחים ולשכונות אחרות בירושלים. מפי החכמים הכורדים הוא למד את שירתם ותרגם אותה בספרו "שירת יהודי התרגום", שעליו קיבל את פרס טשרניחובסקי לתרגום מופת.

א' ממון: אשר לשירות לציבור, נשיא האקדמיה הזכיר את המאמצים להקמת המנחה – מילה שהוא עצמו חידש. המנוחה אמור להיות השירות המובהק לציבור, חלון הראווה של העברית לכל תולדותיה, ולכן חשוב כל כך לקדם את הקמתו.

חיים כהן, עורך המילון ההיסטורי

במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה כוננו לא מזמן מדור מיוחד לעברית המשוערבת, והכוונה לספרות שנכתבה בימי הביניים בערבית יהודית ותורגמה לעברית. נתחיל בתרגום יהודה אבן תיבון לספר הכוזרי לר' יהודה הלוי, ונעבור אחריו לחיבורים ארוכים יותר, כמו ספר חובות הלבבות, אף הוא בתרגומו של יהודה אבן תיבון. כידוע העברית המתורגמת הזאת הושפעה רבות מן הערבית, והקשר בין שתי השפות חייב להימשך גם בימינו. אני רוצה להזכיר שגם הערבית היא לשון רשמית במדינה, לצד העברית, אבל לא מכוח חוק של הכנסת; זו מורשת המנדט הבריטי על פי דבר המלך במועצתו משנת 1922. חמישית מאזרחי המדינה שפתם הראשונה היא ערבית, וכמה צר לנו שלימודי הערבית בבית הספר דלים מאוד, והם הולכים ומידלדלים עם השנים. גדל כאן דור שאינו יודע ערבית ואינו יכול לבוא עם הערבים בשיח ושיח. המצב הזה דורש תיקון יסודי.

מאיר צדוק, יו"ר חוג ידידי האקדמיה ללשון העברית

כבוד הנשיא, גם אני לא תכננתי לדבר, אבל עליי להוסיף את קולי לקריאה לעזרה לאקדמיה ללשון העברית. הייתי השכן שלך באקדמיה הלאומית למדעים, וליוויתי עוד מימי יגאל אלון הקמת גופים חשובים, כמועצה להשכלה גבוהה, ות"ת (הוועדה לתכנון

ולתקצוב) והקרן הלאומית למדע. אלה גופים מסודרים מאוד גם מבחינה מנהלית וגם מבחינה כספית, ואילו האקדמיה ללשון העברית נשארה בצד הדרך. בתחילת דרכה של הקרן הלאומית למדע נעזרנו בנשיא חיים הרצוג לגיוס תרומות ואחריו בעזר ויצמן, והיום תקציב הקרן עומד על שבע מאות מיליון שקל; זהו לב ליבו של המחקר המדעי בישראל. כשהצטרפתי לחוג הידידים של האקדמיה ללשון העברית, קיבלתי עליי לסייע בגיוס העזרה המיוחלת למוסד המכובד והחשוב הזה.

ר' ריבלין: החייאת העברית ושימורה הם ערכים לאומיים ומשימות לאומיות שהיו בראש מעיינם של האבות המייסדים, ואני מסכים שמדינת ישראל ומשרד החינוך צריכים להתגייס למען המשימות האלה. אביו של ראש הממשלה היה מעורכי האנציקלופדיה העברית; זה לא דבר של מה בכך. אני מבקש שתשלחו מכתב לממשלת ישראל עם העתק אליי, ואני אעלה את הנושא על סדר היום. בתקציב המדינה צריכים להימצא מקורות המימון לכך.

ה. דברי סיום

מ' בר-אשר: כבוד הנשיא, אני מודה לך מאוד, ומבקש להעניק לך שי צנוע, חיבור שעברו עליו שני עובדים במפעל המילון ההיסטורי: דיוואן שמואל הנגיד.

ר' ריבלין: תודה רבה.